

ERDEMLİ-SORGUN KÖYÜ SU DEĞİRMENLERİ*

Lokman TAY

Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, lokmantay@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4799-7357

Tay, Lokman. "Erdemli Sorgun Köyü Su Değirmenleri". idil, 93 (2022 Mayıs): s. 787–804. doi: 10.7816/idil-11-93-12

ÖZ

Bu çalışmada Mersin'in Erdemli İlçesi'ne bağlı Sorgun Köyü'nde bulunan su değirmenleri incelenmiştir. Mersin il merkezinin 35 km. batısında yer alan Erdemli; güneyde Akdeniz, kuzeyde Toros Dağları ile çevrilidir. Sorgun Köyü ilçe merkezinin kuzeyinde Toros Dağları'nın üzerine kurulmuştur. Köyün kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Arşiv taramalarında köye dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Köyün tarihlendirmesine yönelik tek somut veriyi 1848 tarihli cami oluşturmaktadır. Bu bilgiden hareketle köyün 1848 yılından önce kurulduğu kabul edilebilir. Tarıma elverişli bir coğrafyaya sahip olan köy içerisinde çok sayıda doğal su kaynağı bulunmaktadır. Buna bağlı olarak köyün ekonomisi büyük oranda meyve ve sebze yetiştiriciliğine dayanmaktadır. Köyün su kaynaklarına sahip olması tarımın yanında su değirmenlerinin kurulmasına da imkân tanımıştır. Yapılan arazi çalışması neticesinde Sorgun Köyü'nde altı adet su değirmeni tespit edilmiştir. Değirmenlerden bir tanesi 1994 yılına kadar Sorgun Köyü'nün bir mahallesi (Küçük Sorgun) konumunda olan ancak bu tarihten sonra köy statüsü kazanan Toros Köyü'nde yer almaktadır. Değirmen, inşa edildiği tarihte Sorgun Köyü sınırları içerisinde olduğundan çalışmaya dâhil edilmiştir. Tespit edilen altı değirmenden üçü tamamen yıkılmıştır. Diğer üç değirmen de terk edilmiş ve yıkılmaya yüz tutmuştur. Bu çalışmayla en azından bugün kalıntıları ve izleri tespit edilebilen su değirmenlerini belgelemek ve bilim dünyasının dikkatine sunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erdemli, Sorgun Köyü, Toros Köyü, Su Değirmeni

Makale Bilgisi:

Geliş: 17 Mart 2022

Düzeltilme: 14 Mayıs 2022

Kabul: 20 Mayıs 2022

© 2022 idil. Bu makale Creative Commons Attribution (CC BY-NC-ND) 4.0 lisansı ile yayımlanmaktadır.

* Erdemli-Sorgun Köyü Su Değirmenleri başlıklı bu çalışma, 2. Uluslararası Mersin Sempozyumu'nda (23-25 Mayıs 2019), sözlü bildiri olarak sunulmuş ancak tam metin olarak yayımlanmamıştır.

Giriş

Bu çalışmada Mersin'in Erdemli ilçesine bağlı Sorgun Köyü'ndeki su değirmenleri incelenmiştir. Mersin il merkezinin 35 km. batısında yer alan Erdemli; güneyde Akdeniz, kuzeyde Toros Dağları ile çevrilidir. Konumu itibarıyla Çukurova ile Taşeli Platosu arasında kalan Erdemli'nin coğrafi koşulları; ilçe merkezinde düzlük, iç kesimlerde ise dağlıktır. İlçenin ekonomisi büyük oranda tarıma dayanmaktadır.

Erdemli, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. 11. yüzyılda Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden sonra da Türk yurdu haline gelmiştir. İlçenin bulunduğu bölge, Anadolu Selçuklu Devleti ve Karamanoğlu Beyliği egemenliğinden sonra Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Erdemli, Osmanlı döneminde Karaman Eyaleti, Adana Eyaleti ve Kıbrıs Beylerbeyliği arasında sürekli el değiştirmiş olmakla birlikte geç dönemde "Karataş" adıyla İçel Sancağı'na bağlı bir kaza haline gelmiştir (Sezen, 2017: 251; Köse, 2013: 55-58). Erken Cumhuriyet döneminde Silifke'nin Yağda Bucağına bağlı bir köy olan Erdemli, 1954 yılında ilçe olmasından sonra daha yoğun bir yerleşime sahne olmuştur (Kumbur, 2017: 6).

Sorgun Köyü, ilçe merkezinin yaklaşık 47 km. kuzeyinde Toros Dağları'nın üzerine kurulmuştur. Köy, Azı Dağı olarak bilinen dağın güney yamacı boyunca yayılmıştır. Karşısında ise Ziyaret Dağı olarak adlandırılan dağ yer almaktadır. Tarıma elverişli bir coğrafyaya sahip olan köy içerisinde: Değirmenbaşı, Çam Pınarı, Koçak Pınarı, Selver Pınarı ve Havlu Pınar gibi çok sayıda doğal su kaynağı bulunmaktadır (Fotoğraf-1-3). Zengin su kaynakları köyün doğudan ve batıdan gelen iki dereye sahip olmasını sağlamıştır. Dereler köyün güneyinde birleşerek Erdemli'ye doğru akmakta ve Alata Çayı'nın kaynağını oluşturmaktadır. Su kaynakları bakımından şanslı olan köyün ekonomisi büyük oranda meyve ve sebze yetiştiriciliğine dayanmaktadır. Köyün çevresindeki kırsal alanda ise daha çok tahıl üretimi yapılmaktadır. Ayrıca köyün etrafını çevreleyen dağlarda küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yaygındır. Köyün su kaynaklarına sahip olması tarımın yanında su değirmenlerinin kurulmasına da imkân sağlamıştır.

Sorgun Köyü'nün kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Ahmet Refik Erdem tarafından hazırlanan "Erdemli Sorgun'dan Çağlayanlar" adlı çalışmada köyün ilk kuruluşundan sonra bir salgın hastalık sonucunda terk edildiği ve 1850'li yıllarda ikinci defa kurulduğu Hayrettin Heybet'in ağzından aktarılmaktadır. Yine bu ikinci kuruluştan sonra köye bir cami yapıldığı ve söz konusu caminin inşasından yaklaşık 100 yıl sonra yenilediği ifade edilmektedir (Erdem, 2019: 122-123). Bugün cami üzerindeki levhada 1848 tarihi yazılıdır. Bütün bu bilgilerden hareketle bugünkü köyün 19. yüzyılın ortalarında kurulduğunu söyleyebiliriz.

Erdemli'deki kültür varlıkları üzerine yapılan bilimsel çalışmaların çoğunluğu antik dönem yapıları üzerine yoğunlaşmaktadır (Bakınız: Balaban, 1947; Çıplak, 1968; Eyice, 1978; Eyice, 1980a; Eyice, 1980b; Ceylan, 2009; Aydın, 2005). Bununla birlikte son yıllarda ilçedeki Türk dönemine ait kültür varlıkları üzerine yapılan bilimsel çalışmalarda da artış gözlenmektedir (Bakınız: Tunçel, 2002: 457-472; Tay, 2011: 265-286; Tay, 2018a: 675-701; Tay, 2018b: 125-142; Çolakoğlu, 2021). Bunlar içerisinde özellikle Hasan Çolakoğlu tarafından hazırlanmış olan *Erdemli'de Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri* başlıklı yüksek lisans tezi ilçe sınırları dâhilindeki Türk dönemi yapılarının tamamını kapsamı bakımından önemlidir. Ancak konumuzu oluşturan su değirmenleri çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Söz konusu bilimsel çalışmaların dışında Erdemli'nin tarihi ve kültürel zenginlikleri hakkında önemli bilgiler veren kıymetli iki eser bulunmaktadır (Yalman, 1993; Kara vd. 2007). Bunlardan ilki Ali Rıza Yalman'ın (Yalgın) *Cenupta Türkmen Oymakları* (Yalman, 1993) adlı eseridir. İki ciltten oluşan seyahatnamede seyyah Erdemli kültürü hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Diğer çalışma ise Erdemli'ye gönül vermiş bir grup öğretmen tarafından hazırlanmış olan *Dünden Bugüne Erdemli* (Kara vd. 2007) adlı kitaptır. Bugüne kadar Erdemli'nin bütün kasaba ve köylerini kapsayacak şekilde hazırlanan ilk çalışma olması kitabı önemli kılmaktadır. Çalışmada Erdemli'nin tarihi ve kültürü hakkında ayrıntılı bilgilerin sunulması ve bunların fotoğraflarla desteklenmesi oldukça önemlidir.

Anadolu'nun farklı bölgelerindeki su değirmenlerine yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Acar, 2016: 280-294; Baş vd. 2011: 95-114; Baş, vd. 2012: 139-154; Ceylan, 2014: 65-82; Duran vd. 2016; Salman, 2002: 75-88; Yiğit, 2007: 97- 155). Ancak Sorgun Köyü'ndeki su değirmenleri üzerine bugüne kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu durum su değirmenlerinin günümüzde işlevini yitirmiş ve yıkık

durumda olmasının yanında, yerleşim yerlerinin dışında kalmasından kaynaklanmaktadır. Zira değirmenler kullanım dışı kaldığı için tespiti neredeyse imkânsız durumdadır¹. Değirmenler üzerine araştırma yapan ve benzer sorunları yaşayan bazı araştırmacılar da Türk mimarlık tarihinde yer tespiti konusunda en zor grubu değirmenlerin oluşturduğunu ifade etmişlerdir (Baş vd. 2011: 97). Bu sebeple en azından bugün kalıntıları ve izleri tespit edilebilen su değirmenlerini belgelemek ve bilim dünyasının dikkatine sunmak amaçlanmıştır. Kısmen de olsa sağlam durumda olanlara ilgililerin dikkatini çekmek ve korunmasına katkı sunmak çalışmanın temel amacıdır.

Fotoğraf-1: Sorgun Köyü'nün genel görünüşü

Fotoğraf-2: Sorgun Deresi

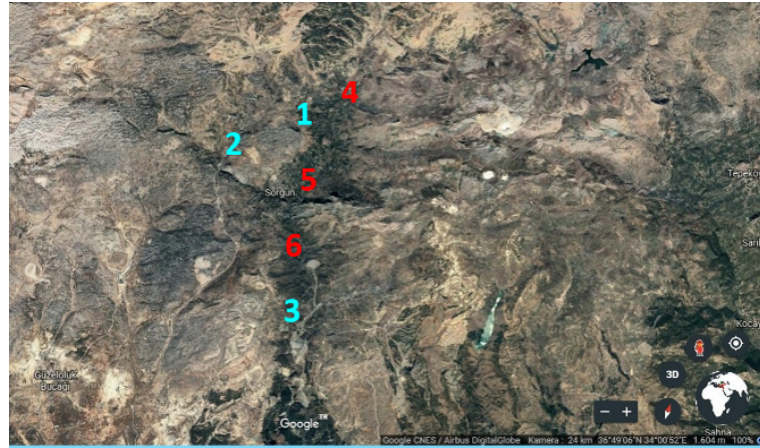
Fotoğraf-3: Değirmenbaşı Şelalesi

Yapılan arazi çalışması neticesinde Sorgun Köyü'nde Abdi Yavuz Değirmeni, Değirmenbaşı Değirmeni, Emir Çavuş Değirmeni, Kayrak Değirmeni, Kulaksız Koca Değirmeni ve Poyraz Hüseyin Değirmeni olmak üzere toplam altı adet su değirmeni tespit edilmiştir (Fotoğraf-4). Tespit edilen altı değirmenden Değirmenbaşı Değirmeni ve Emir Çavuş Değirmeni sağlam durumdayken Kayrak

¹ Doğup büyüdüğüm köy olmasa özellikle yıkık durumdaki değirmenlerin konumlarını tespit edebilmenin mümkün olmadığı arazi çalışması sırasında bir kez daha anlaşılmıştır.

Değirmeni'nin bir kısmı ayakta. Abdi Yavuz Değirmeni, Kulaksız Koca Değirmeni ve Poyraz Hüseyin Değirmeni ise tamamen yıkılmış olmasına rağmen kalıntıları görülebilmektedir. Bunların dışında Şaban Efendi Değirmeni ve Orta Değirmen (Böcü İbrahim Değirmeni) olmak üzere iki değirmenin daha olduğu ancak bugün herhangi bir iz kalmadığı arazi çalışması sırasında yapılan mülakatlarda öğrenilmiştir. Şaban Efendi Değirmeni'nin Değirmenbaşı Değirmeni'nin yaklaşık 1 km. güneyinde yer aldığı ve Değirmenbaşı'ndan gelen suyla çalıştığı bilgisine ulaşılmıştır². Ancak bugün değirmene dair herhangi bir iz bulunmamaktadır. Toros Köyü'nde bulunan Orta Değirmen ya da Böcü İbrahim Değirmeni olarak adlandırılan değirmenin yerine ise ev inşa edildiği için hiçbir iz kalmamıştır³. Tespit edilen değirmenlerin tamamı un değirmeni olarak kullanılmıştır.

Burada tespit edilen değirmenlerin adlandırmaları ile ilgili bir sorunu dile getirmekte fayda var. Çalışma konusunu oluşturan değirmenlerin kim tarafından inşa ettirildiği veya sahibinin kim olduğunu belirtecek bir kitabe bulunmadığı gibi söz konusu değirmenlerden hiçbirinin vakfiyesi bulunmamaktadır. Bu da yapıların kesin olarak adlandırılmasını imkânsız kılmaktadır. Diğer bir sorun ise değirmeni yaptıran kişi ile işletmecisinin farklı olması yine adlandırmada sorun teşkil etmektedir. Zira bazı değirmenlerin farklı dönemlerde farklı kişiler tarafından işletildiği bilinmektedir. Bu da yapının farklı isimlerle anılmasına sebep olmaktadır. Ayrıca yapıların bugün yıkık ve âtil durumda olması da sağlıklı bilgiye ulaşılmasını olumsuz etkilemektedir. Bütün bu olumsuzluklar göz önünde bulundurularak yapıların en doğru şekilde adlandırılmasına özen gösterilmiştir. Bu bağlamda köy halkı tarafından genel kabul gören isimler tercih edilmiştir. Ancak yapı isimlerinin tespitinde ana kaynağı değirmenlerin yakınında yaşayan özellikle yaşlı kişiler oluşturmaktadır. Bu sebeple adlandırmalarda onların yönlendirmesi etkili olmuştur. Sonuç olarak değirmenlerle ilgili çalışmada kullanılan adlandırmalar kesin olmamakla birlikte köy halkı tarafından en çok kullanılan isimlerdir. Yanlış bir adlandırma söz konusu ise hak sahiplerinin hoşgörülerine sığınıyorum.

Fotoğraf-4: Değirmenlerin köydeki dağılımı (Google Earth)

<https://earth.google.com/web/search/erdemli+sorgun>

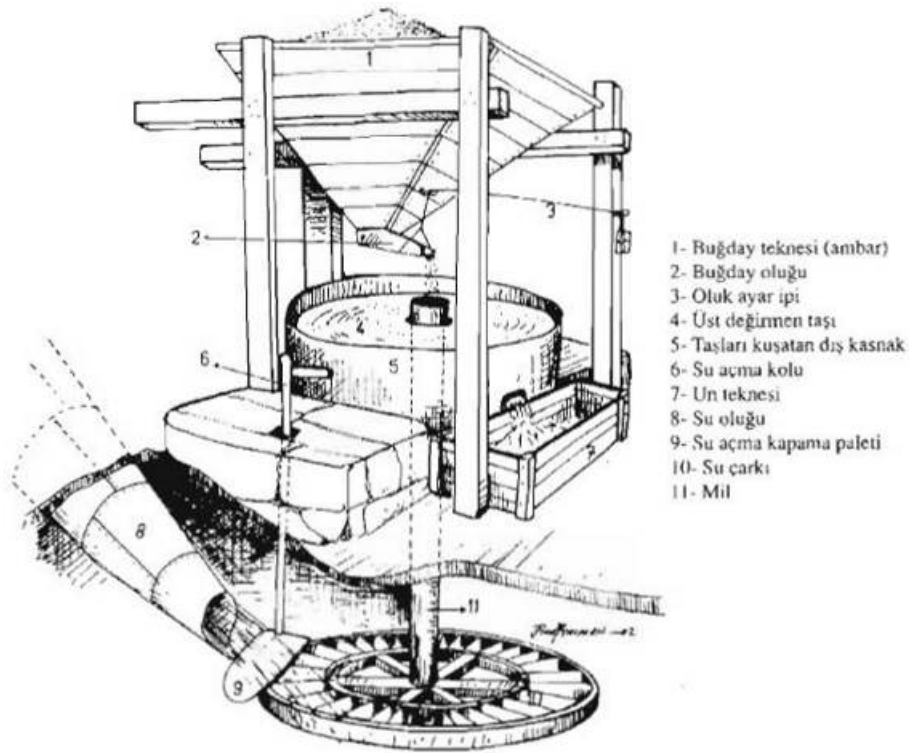
Yapıların anlatımına geçmeden önce su değirmenleri hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Türk Dil Kurumu'na göre değirmen: 1. İçinde öğütme işi yapılan yer: "Su değirmeni. Yel değirmeni." 2. Kahve, buğday, nohut vb. taneleri öğüten araç veya alet." anlamına gelmektedir (Türkçe Sözlük: TDK 2005, 484). Sanayi devrimi öncesinin en önemli endüstri yapıları olarak değerlendirebileceğimiz değirmenler kullanılan enerji türüne göre, su değirmeni, yel değirmeni ve el değirmeni gibi çeşitli isimlerle anılmaktadır. Konumuzu oluşturan su değirmenleri adında da anlaşıldığı üzere su gücüyle çalışan yapılardır. Su değirmenleri çalışma prensibine göre; türbin tipli ve dolaplı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Türbin tipli olanlar eğimli arazilerde, dolaplı değirmenler ise düz arazide veya suyun yükseğe alınamadığı durumlarda inşa edilirler (Baş, vd. 2012: 139-154).

² 1940 Doğumlu Mehmet Uslu'dan (Garip Mehmet) alınan bilgi.

³ 1953 Doğumlu Fadime Şavk (Uslu)'dan alınan bilgi.

Çalışmaya dâhil edilen değirmenlerin tamamı türbin tipli gruba girmektedir. Bu sebeple türbin tipli değirmenlerin çalışma prensibi hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir (Çizim-1). Öncelikle değirmen için gerekli suyun akarsu ya da kaynaktan ayrılarak bir kanal vasıtasıyla yüksek bir noktaya taşınması gerekmektedir. Değirmenden yüksek bir noktaya taşınan su, eğimli bir boru ve suyun tazyikini arttırmak için uç kısmı daraltılmış olukla değirmenin altında bulunan çarkhane bölümündeki yatay çarka aktarılır. Suyun gücüyle dönen yatay çark ortasında bulunan dikey mili, mil de üst kısımda bulunan silindirik biçimli yatay değirmen taşını döndürür (Baş, vd. 2011: 98-99).

Değirmenin üst aksamında ise üstte ters piramidal bir sepet-tekne, onun altında üstten zahirenin düşeceği "alt tekne-danelik" vardır. Danelik ile tekne arasına tanelerin düşüş hızını ayarlamak için bağlanmış "ayar takozu-sanrak taşı" ile üst taşın üstüne değen ve danelikten sarsılarak veya sallayarak zahirenin düşmesini sağlayan bir ucu daneliğe diğer ucu değirmen babasına bağlı olarak sallanan "çakıldak" konmuştur. Taneler üst taşın ortasına açılan ve "boğaz" denen genişçe deliğe dökülür. Üst üste konmuş olan değirmen taşlarından üsttekinin dönmesiyle öğütme işlemi gerçekleşmiş olur (Baş, vd. 2011: 99).

Çizim-1: Türbin tipli su değirmenlerinin bölümleri ve çalışma prensibi (Salman, 2002: 88)

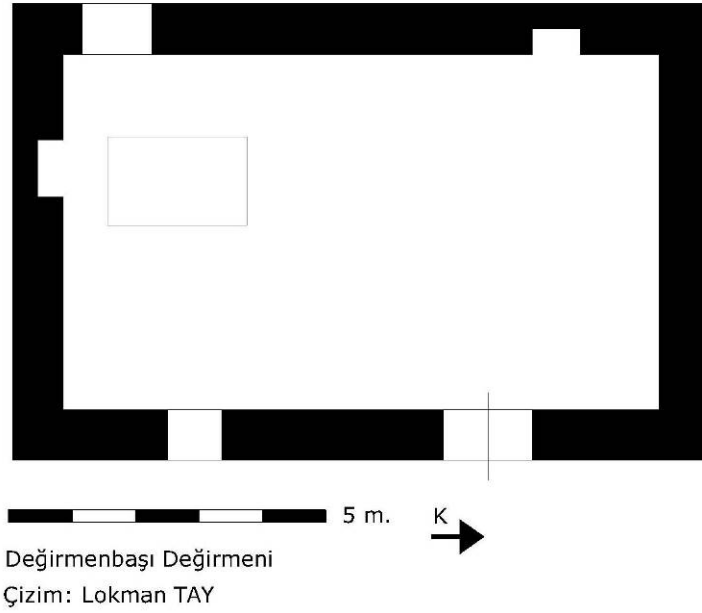
Sorgun Köyü'ndeki Su Değirmenleri

Çalışmaya dahil edilen değirmenlerin inşa tarihleri kesin olarak bilinmediği için anlatımda önce sağlam olanlar daha sonra yıkık durumdakiler alfabetik sıraya göre ele alınmıştır.

Değirmenbaşı Değirmeni: Yapı, köyün yaklaşık 3 km. kuzeydoğusunda, Değirmenbaşı kaynağının 0.5 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Yapı aynı zamanda su kaynağına da ismini vermiştir. Değirmenbaşı'ndan gelen suyla çalışan yapı, tek oluklu (tek taşlı) türbin tipli değirmenler grubuna girmektedir (Çizim-2, Fotoğraf-5). Günümüzde kullanım dışı olan değirmen 1990'lı yılların başına kadar un değirmeni olarak kullanılmaktaydı⁴. Tek mekânlı olan yapı hemen yanında bulunan küfeki taş ocağından çıkarılan taşların farklı şekillerde kesilerek harçsız olarak bir araya getirilmesi ile oluşturulan kiklop duvar örgü sisteminde inşa edilmiştir (Fotoğraf-6). Beden

⁴ Çocukluğumun geçtiği eve oldukça yakın mesafede olan bu değirmenin çalıştığını hatırlamaktayım.

duvarlarının üst kısımlarında muhtemelen değirmenin kullanıldığı son yıllarda yapılmış olan briket ve moloz taş duvar örgüleri görülmektedir.

Çizim-2: Değirmenbaşı Değirmeni planı

Üzerinde inşa tarihi bulunmayan yapının ne zaman inşa edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak yapının Todori adında gayrimüslüm bir usta tarafından inşa edildiği köy halkı tarafından ifade edilmektedir⁵. Yapının ince taş işçiliği mahir bir usta tarafından inşa edildiğini göstermektedir. Bu sebeple Todori ustaya ithaf edilen Güzeloluk Köyü'ndeki cami ve mektebin (Tay, 2011: 265-286) kaliteli işçiliğine bakarak bu bilginin doğruluğu kuvvetlenmektedir. 19. yy. sonu 20. yy. başlarına tarihlenen Güzeloluk Köyü'ndeki eserlerin tarihinden hareketle Değirmenbaşı Değirmeni'nin de 20. yy. başlarında inşa edildiği kabul edilebilir.

Fotoğraf-5: Değirmenbaşı Değirmeni

Fotoğraf-6: Değirmenbaşı Değirmeni

Değirmenbaşı Değirmeni, kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı ve tek mekânlıdır. Üzeri iki yöne eğimli çinko kaplı kırma çatıyla örtülüdür. Üç cephesi sağır olan değirmenin yola bakan doğu cephesinde bir kapı ile dikdörtgen biçimli küçük bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Doğraması bulunmayan dikdörtgen biçimli

⁵ 1936 doğumlu babam Nebi Tay, değirmenin Todori usta tarafından inşa edildiğini büyüklerinden duyduğunu ifade etmektedir. İlerlemiş yaşına rağmen arazi çalışmasına katılan babama sonsuz teşekkür ederim.

kapının lentosunda üst üste yerleştirilmiş olan kilit taşları dikkat çekmektedir. Mekânın güney bölümüne değirmen mekanizması yerleştirilmiştir. Burada buğday teknesi ve değirmen taşı gibi bazı elemanlar görülebilmektedir (Fotoğraf-7-8). Mekânın kuzey bölümünde ise 2000’li yıllara kadar büyük bir un teknesi bulunmaktaydı. Ancak günümüzde un teknesi ile değirmenin malzemelerinden bazıları yok olmuştur.

Değirmenin doğu cephesinin güney ucunda, zemin seviyesinde bulunan yuvarlak kemerli dar bir geçitle çarkhane bölümüne ulaşılmaktadır. Çarkhane bölümünde türbin tipli su değirmenlerinin mekanizmasını oluşturan yatay çark, oluk ve dikey mil görülmektedir (Fotoğraf-9-10). Suyun tazyikini arttırmak için oluk kısmının özellikle daraltıldığı dikkati çekmektedir.

Fotoğraf-7: Değirmenbaşı Değirmeni’nin içi

Fotoğraf-8: Değirmenin parçaları

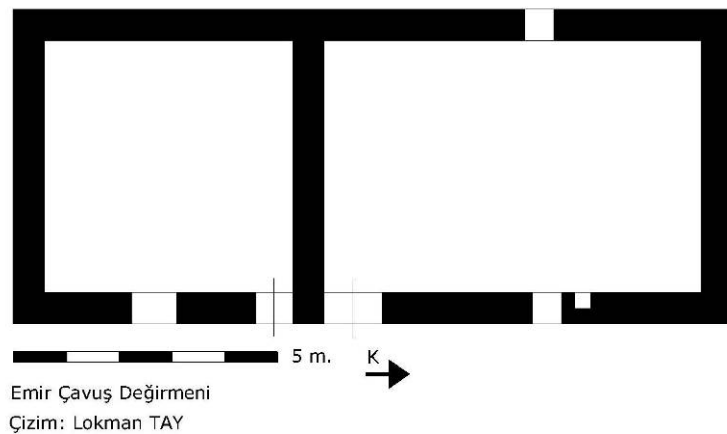
Fotoğraf-9: Değirmenbaşı Değirmeni çarkhanenin girişi

Fotoğraf-10: Değirmenbaşı Değirmeni çarkhane bölümü

Emir Çavuş (Hüseyin Seyrek) Değirmeni: Yapı, günümüzde Toros Köyü'nde bulunmaktadır. 1994 yılına kadar konumuzu oluşturan Sorgun Köyü, Büyük Sorgun olarak adlandırılmakta ve bugünkü Toros Köyü ise Büyük Sorgun Köyü'ne bağlı Küçük Sorgun Mahallesi'ni oluşturmaktaydı. 1994 yılından itibaren Küçük Sorgun Mahallesi Toros Köyü olarak, Büyük Sorgun Köyü ise Sorgun Köyü olarak isimlendirilmiştir. Emir Çavuş Değirmeni inşa edildiği tarihte Sorgun Köyü sınırları içerisinde olduğundan çalışmaya dâhil edilmiştir. Diğer taraftan köyler birbirine oldukça yakın konumda olup yürüme mesafesindedir. Bu sebeple yapının belgelenmesi ve literatüre geçmesi adına çalışmaya dâhil edilmesi uygun görülmüştür.

Değirmen, köyün yaklaşık 1 km. güneyinde, derenin doğu yakasına konumlandırılmıştır. Köyün doğusundan gelen dereden bir miktar suyun toprak bir kanal vasıtasıyla yükseğe alınması ve metal borularla değirmene ulaştırılması sonucu oluşturulan tek oluklu (tek taşlı) türbin tipli değirmenler grubuna girmektedir (Çizim-3). Toprak kanaldan metal boruya geçişte ağaç dallarıyla bir mazgal yapılmıştır (Fotoğraf-11-12). Günümüzde kullanım dışı olan değirmen 1990'lara kadar işlevini sürdürmüştür⁶. Değirmen kapısının yanında yer alan taş üzerine 1962 tarihi kazınmıştır (Fotoğraf-13). Dolayısıyla 1962 yılını Emir Çavuş Değirmeni'nin inşa tarihi olarak kabul edebiliriz. Yapı, kaba yonu ve moloz taş malzemeye oluşturulmuş harçsız kuru yığma duvarla inşa edilmiştir. Kuru yığma duvar arasına bir sıra ahşap hatıl atılmıştır.

Çizim-3: Emir Çavuş Değirmeni planı

⁶ 1949 doğumlu Mahmudiye Seyrek'ten alınan bilgi.

Fotoğraf-11: Emir Çavuş Değirmeni genel görünüş

Fotoğraf-12: Mazgal, su boruları ve değirmenin genel görünüşü

Fotoğraf-13: Değirmenin inşa kitabesi

Emir Çavuş Değirmeni kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı olup yan yana iki mekândan oluşmaktadır. Güneydeki mekân değirmen, kuzeydeki mekân ise demirci atölyesi olarak kullanılmıştır (Fotoğraf-14-15). İki bölümün mimari özelliklerine ve birleşim noktasına bakıldığında farklı dönemlerde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca iki mekânın örtü sistemleri de farklıdır. Demirci atölyesi düz toprak dam örtülü iken değirmen bölümü iki yöne eğimli çinko kaplı kırma çatıyla örtülüdür. Bu da söz konusu yapılardan birinin daha sonra eklendiğini düşündürmektedir. Bu durumda üzeri toprak dam örtülü olan demirci atölyesinin daha erken tarihli olması daha akla yatkındır. Zira demirci atölyesi tamamen yıkılmış olup içerisinde herhangi bir kalıntı görülememektedir. Sadece batı cephesinde ahşap bir kapı ile dikdörtgen biçimli ahşap bir pencere kapağı kalmıştır.

Fotoğraf-14: Emir Çavuş Değirmeni demirci atölyesi

Fotoğraf-15: Emir Çavuş Değirmeni

Değirmen bölümü daha sağlam durumdadır. Yapının üç cephesi sağır olup, dereye bakan batı cephesinde ahşap bir kapı ile dikdörtgen biçimli küçük bir pencere yer almaktadır. Mekânın güney bölümüne değirmen mekanizması yerleştirilmiştir. Burada buğday teknesi ve değirmen taşı gibi bazı elemanlar yer almaktadır (Fotoğraf-16-17). Ayrıca batı duvarı önünde ahşap bir seki bulunmaktadır.

Yapının batı cephesinde zemin seviyesinde çarkhane bölümüne geçilen moloz taşlarla oluşturulmuş kemerli bir açıklık bulunmaktadır. Ancak çarkhane bölümünün örtüsü büyük oranda çökmüştür. Burada metal çark âtil bir şekilde görülebilmektedir (Fotoğraf-18). Ayrıca yapının dışında değirmen taşı da sağlam olarak durmaktadır (Fotoğraf-19).

Fotoğraf-16: Emir Çavuş Değirmeni'nin içi

Fotoğraf-17: Emir Çavuş Değirmeni'nin içi

Fotoğraf-18: Emir Çavuş Değirmeni çarkı

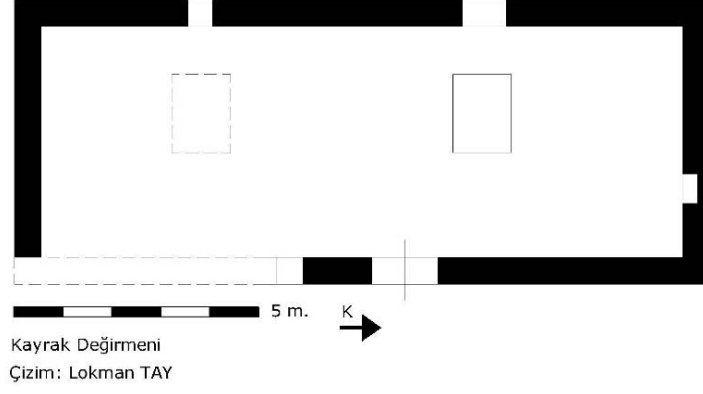

Fotoğraf-19: Emir Çavuş Değirmeni değirmen taşı

Kayrak Değirmeni: Yapı, köyün yaklaşık 4 km. güneyinde, Hacıalanı Köprüsü'nün güneyinde, Sorgun Deresi'nin batı yakasında yer almaktadır. Üzerinde inşa tarihi bulunmayan yapının ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Ancak yöredeki diğer örneklerden hareketle 20. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiğini kabul edebiliriz. Günümüzde kullanım dışı olan ve büyük oranda yıkık durumdaki değirmen 1990'lı yılların başına kadar işlevini sürdürmüştür⁷. Yapı, kaba yonu ve moloz taş malzemeyle oluşturulmuş toprak harçlı yığma duvarla inşa edilmiştir.

Dereden gelen suyun yükseğe alınmasıyla çalışan değirmen iki oluklu (iki taşlı) türbin tipli değirmenler grubuna girmektedir (Çizim-4, Fotoğraf-20). Sorgun'da tespit edilen değirmenler arasında iki oluklu tek örnek olması açısından dikkat çekicidir. Kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı bir kuruluşa sahip olan değirmen iki oluklu olması sebebiyle diğer değirmenlere oranla daha büyük boyutludur. Günümüzde metal boruları sağlam şekilde duran değirmenin güney kanadı yıkılmıştır. Bölgenin sulak olmasından dolayı yıkılan bölümdaki değirmen taşı ve diğer parçalar yoğun bitki örtüsü arasında kaldığı için görülememektedir (Fotoğraf-21). Ayrıca çarkhane bölümü de çökmüş durumdadır.

⁷ 1953 doğumlu Mustafa Yıldız'dan alınan bilgi.

Çizim-4: Kayrak Değirmeni planı

Fotoğraf-20: Kayrak Değirmeni olukları

Fotoğraf-21: Kayrak Değirmeni güney kanadı

Değirmenin kuzey kanadı ise sağlam durumda olup, kuzey duvarında bir adet küçük niş mevcuttur. Değirmen taşı ve buğday teknesi gibi bazı unsurları mevcuttur (Fotoğraf-22-25). Bu bölümün üzeri iki yöne eğimli çinko kaplı kırma çatıyla örtülüdür. Değirmene giriş dereye bakan doğu cephede yer almaktadır. Kapının güneyinde kalan duvar bakiyesi üzerinde dikdörtgen biçimli bir adet küçük pencere açıklığı bulunmaktadır. Kapının kuzeyinde yer alan zemin seviyesindeki yuvarlak kemerli açıklıktan çarkhane bölümüne ulaşılmaktadır. Metal çark ve su oluğu burada görülebilmektedir (Fotoğraf-26).

Fotoğraf-22: Değirmenin kuzey bölümü içten görünüş

Fotoğraf-23: Değirmenin kuzey bölümü dıştan görünüş

Fotoğraf-24: Doğu cephedeki kapı ve pencere

Fotoğraf-25: Doğu cephe ve çarkhanenin kemeri

Fotoğraf-26: Çarkhane bölümü ve su oluğu

Abdi Yavuz Değirmeni: Değirmen, köyün yaklaşık 3,5 km. kuzeybatısında Çam Pınarı'nın güneyinde ve derenin doğu yakasındadır. Günümüzde tamamen yıkılmış olan değirmenin kalıntıları görülebilmektedir (Fotoğraf-27-29). Kalıntılardan hareketle, tek oluklu türbin tipli değirmenler grubuna girdiği anlaşılmaktadır. Ne zaman inşa edildiği bilinmeyen değirmenin köy halkıyla yapılan mülakatlar sonucunda Kemencici Mehmet Usta adında bir kişinin inşa ettiği ve 1980'li yılların sonuna kadar işlevini sürdürdüğü öğrenilmiştir.

Fotoğraf-27: Değirmenin bulunduğu alanın genel görünüşü

Fotoğraf-28: Değirmen taşının bulunduğu nokta

Fotoğraf-29: Değirmen taşının parçaları

Kulaksız Koca Değirmeni (Hacı Hoca Değirmeni)⁸: Köy merkezinin yaklaşık 1 km. doğusunda ana yolun güneyinde yer alan değirmen tamamen yıkılmış durumdadır. Günümüzde sadece değirmene su taşıyan metal boruların bir kısmı görülebilmektedir (Fotoğraf-30-31). Ne zaman inşa edildiği bilinmeyen yapı 1980’li yıllara kadar işlevini sürdürmüştür.

Fotoğraf-30: Değirmenin bulunduğu yer

Fotoğraf-31: Değirmenden kalan metal boru

Poyraz Hüseyin Değirmeni: Yapı, köyün yaklaşık 3 km. güneyinde, Hacıalanı Köprüsü’nün kuzeyinde, Sorgun Deresi’nin batı yakasına konumlandırılmıştır. İnşa tarihi bilinmeyen değirmen günümüzde tamamen yıkık durumda olduğu için kalıntıları tespit edebilmek oldukça güçtür. Ayrıca değirmenin bulunduğu bölge sulak olduğu için yoğun bitki örtüsüyle kaplıdır. Yine de değirmene suyun taşındığı set ile çarkhanenin kemeri ve tahliye kanalı görülebilmektedir (Fotoğraf-32-34).

⁸ Köy halkı tarafından Hacı Hoca değirmeni olarak da adlandırılan yapının sahibi Mehmet Ali Kurşun (1958 doğumlu) değirmeni dedesinin işlettiğini ve Kulaksız Koca’nın dedesinin lakabı olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda değirmenin 1980 yılından bu yana kullanılmadığını da ifade etmiştir.

Fotoğraf-32: Suyun yükseğe alındığı set

Fotoğraf-33: Çarkhanenin kemeri

Fotoğraf-34: Tahliye kanalı

Değerlendirme

Yapılan arazi çalışması neticesinde Sorgun Köyü'nde üçü tamamen yıkılmış, ikisi sağlam, biri ise kısmen ayakta olmak üzere altı adet su değirmeni tespit edilmiştir. Ayrıca bunların dışında iki değirmenin daha olduğu ancak bugün herhangi bir iz kalmadığı da yapılan mülakatlarla belirlenmiştir. Bu sebeple mimari değerlendirme yapılırken, kısmen de olsa günümüze ulaşan örnekler üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Sorgun Köyü'nün çevresinde sekiz adet değirmenin inşa edilmiş olması, köyde kalabalık bir nüfusun yaşadığını ve buna bağlı olarak yoğun bir şekilde tahıl üretimi yapıldığını göstermektedir. Aynı zamanda bu üretim faaliyetlerinin yoğunluğu köy halkının çalışkanlığını da gözler önüne sermektedir.

Çalışma Prensibi: Su değirmenlerinin çalışma prensibine göre; dolaplı ve türbin tipli olmak üzere ikiye ayrıldığı; türbin tipli olanların eğimli arazilerde, dolaplı değirmenlerin ise düz arazide veya suyun yükseğe alınamadığı durumlarda inşa edildiği yukarıda ifade edilmişti. Sorgun Köyü'nün dağlık bir bölgede yer alması ve eğimli bir araziye sahip olması sonucunda köydeki değirmenlerin tamamı, dikey milli-yatay çarklı türbin tipli olarak inşa edilmiştir. Tespit edilen değirmenlerden Kayrak Değirmeni çift oluklu (çift taşlı) diğerleri ise tek olukludur. Bu da köyün güneyinde yer alan Kayrak Değirmeni'nde daha fazla üretim yapıldığını göstermektedir. Sorgun Köyü'nde görülen türbin tipli değirmenlerin benzerlerini Konya (Baş vd. 2011: 95-114; Duran vd. 2016), Burdur Ağlasun (Ceylan, 2014: 65-82), Kayseri Özvatan (Salman, 2002: 75-88), Ordu (Demir, 1997: 45-49) ve Uşak (Acar, 2016: 280-294) gibi Anadolu'nun birçok yerinde görmek mümkündür.

Plan Özellikleri: İncelenen örneklerden Abdi Yavuz Değirmeni, Kulaksız Koca Değirmeni ve Poyraz Hüseyin Değirmeni tamamen yıkıldığı için mimari özellikleri hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Sağlam olarak günümüze ulaşan değirmenlerden Değirmenbaşı Değirmeni kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı ve tek mekânlıdır. Emir Çavuş Değirmeni kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı olup yan yana iki mekândan oluşmaktadır. Güneydeki mekân değirmen, kuzeydeki mekân ise demirci atölyesi olarak kullanılmıştır. Günümüze bir bölümü ulaşan Kayrak Değirmeni'nin de kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı olduğu ve iki mekândan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Çift oluklu olmasından dolayı Kayrak Değirmeni diğerlerine oranla daha büyük boyutludur. Tespit edilen değirmenlerin hiçbirinde ayrı bir değirmenci odası veya ahır bulunmamaktadır. Bu durumda değirmenciler ya değirmen odasının bir bölümünde ya da değirmenin yakınına kurdukları çadırlarında kalıyor olmalıdırlar.

Malzeme ve Teknik: Malzeme olarak moloz ve düzgün kesme taşın yanında ahşap kullanılmıştır. Değirmenbaşı Değirmeni malzeme ve teknik bakımdan diğer örneklerden ayrılmaktadır. Yapı hemen yanında bulunan küfeki taş ocağından çıkarılan taşların bloklar halinde kesilmesi ve harçsız olarak üst üste konmasıyla oluşturulan kiklop duvar örgü sisteminde inşa edilmiştir. Diğer örnekler ise moloz taş malzemeye kuru yığma duvar tekniğinde yapılmışlardır. Tamamen yerel imkânlarla inşa edilen yapılar üzerinde herhangi bir süsleme unsuru görülmemektedir.

Sonuç

Yapılan arazi çalışması neticesinde Sorgun Köyü'nde üçü tamamen yıkılmış, ikisi sağlam, biri ise kısmen ayakta olmak üzere altı adet su değirmeni tespit edilmiştir. Ayrıca bunların dışında iki değirmenin daha olduğu ancak bugün herhangi bir iz kalmadığı da yapılan mülakatlarla belirlenmiştir. Bu durum Sorgun Köyü'nün çevresinde kalabalık bir nüfusun yaşadığını ve yoğun bir tahıl üretimi yapıldığının göstermektedir. Ayrıca bir köyde sekiz adet değirmenin bulunması köy halkının çalışkanlığının da göstergesidir.

Sanayi devrimi öncesinin en önemli endüstri yapıları olmasının yanında, halk mimarisi ürünleri olan su değirmenleri, elektrik enerjisiyle çalışan değirmenlerin yaygınlaşması sonucunda işlevini büyük oranda yitirmiştir. Sorgun Köyü'ndeki örnekler de aynı gerekçeyle kullanım dışı kalmışlardır. Kullanım dışı kalan bu değirmenler de hızla yok olmaktadır.

Yakın geçmişimizin önemli tanıkları olan Sorgun Köyü'ndeki su değirmenleri Erdemli'de bu kültürün günümüze ulaşan son temsilcileridir. Türk insanının çalışkanlığının simgesi olmasının yanında birer kültür varlığı olan su değirmenlerinden en azından sağlam olarak günümüze ulaşanların korunması ve gelecek kuşaklara kültürel miras olarak bırakılması için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Bu bağlamda öncelikle yapıların belgelenmesi ve sağlam durumda olanların kültür varlığı olarak tescil edilmesi gerekmektedir. Daha sonra çizimleri yapılarak; koruma ve onarım projeleri hazırlanmalıdır. Tabii ki günümüzde tamamen yıkılmış olanlar için artık yapılacak bir şey olmadığı açıktır. En azından bugün en sağlam durumda olan Değirmenbaşı Değirmeni aslına uygun şekilde onararak mekanizması kurulmalı ve çalışır duruma getirilerek sembolik de olsa işlevini yerine getirmesi sağlanmalıdır. Böylece gelecek kuşakların bu teknolojiyi ve kültürü tanımları sağlanabilir.

Son yıllarda yaşadığımız salgın sürecinde üretimin ve tarımın ne kadar önemli olduğunu çok açık bir şekilde öğrendik. Üretmeyen toplumların üretene muhtaç olduklarını da acı bir şekilde tecrübe ettik. Bu tecrübelerden faydalanmasını bilmezsek tarihin tekerrür ettiğini de pahalı bir şekilde öğrenmek zorunda kalacağımız muhakkaktır. Bu sebeple tarımın ve üretimin simgesi olarak değerlendirebileceğimiz su değirmenlerinin korunması ve yaşatılması için ilgili kurum ve kuruluşların üzerine düşeni yapmasının yanında halkın da bilinçlendirilerek sürece dahil edilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak unutulmamalıdır ki; geçmişi bilmek geleceği inşa etmedeki en önemli dayanaklarımızı oluşturmaktadır.

Kaynaklar

- Acar, Türkan. "Uşak'taki Su Değirmenlerinden Bir Örnek Duraklı Değirmeni", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 36, Aralık 2016: 280-294.
- Aydın, Ayşe. "Kilikya ve Isaurya'daki Trikonkhos Planlı Yapılar". *ADALYA*. VIII 2005: 241-262.
- Langlois, Victor. *Eski Klikya*, Çeviren: Balaban, M. Rahmi. Mersin: Mersin Halkevi Yayınları, 1947.
- Baş, Ali. vd. "Konya-Meram İlçesi Tarihi Su Değirmenleri", *XIV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 20-22 Ekim 2010*, Konya: 2011, 95-114.
- Baş, Ali. vd. "Beyşehir Çevresindeki Dolaplı Su Değirmenleri", *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 19-21 Ekim 2011*, Eskişehir, C. 1, Eskişehir: 2012. 139-154.
- Ceylan, Salih. "Kaybolmakta Olan Bir Kırsal Maddi Kültür Örneği: Su Değirmenleri (Ağlasun Örneği)", *Atatürk Üniversitesi Doğu Coğrafya Dergisi*, Ocak, 31, 2014: 65-82.
- Ceylan, Burcu. "Kilikya'da Geç Antik Dönem Kırsal Yerleşimleri: Kanytellis Örneği", *OLBA XVII*. 2009: 45-62.
- Çıplak, Mustafa Necati. *İçel Tarihi*, Ankara: 1968.
- Çolakoğlu, Hasan. *Erdemli'deki Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri*, Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi. 2021.
- Demir, Necati. "Ordu ve Yöresinde Su Değirmenleri", *Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat*, S. 33, 1997: 45-49.
- Duran, Remzi. vd. *Konya Su Değirmenleri*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.
- Dülgerler, Osman Nuri. *Karamanoğulları Dönemi Mimari*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Erdem, Ahmet Refik. *Erdemli Sorgun'dan Çağlayanlar*, Ankara: Önder Matbaacılık, 2019.
- Eyice, Semavi. "Silifke Dolaylarında Yapılan Araştırmalar", *Belleten*, C. XLII, 165, 1978: 169-170.
- Eyice, Semavi. "Silifke ve Dolaylarında Yapılan Topraküstü Arkeolojik Araştırmalar Raporu (1978)", *Belleten*, C. XLIV, S.173, 1980a: 111-121.
- Eyice, Semavi. "Silifke ve Dolaylarında Yapılan Topraküstü Arkeolojik Araştırmalar Raporu (1979)", *Belleten*, C. XLIV, S.173, 1980b: 122-124.
- Kara, Ahmet. vd. *Dünden Bugüne Erdemli*, Erdemli: Erdemli Ziraat Odası Yayınları, 2007.
- Köse, Ensar. *Âyanlar Çağında İçel Sancağında Sosyal Hareketlilik*, Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi. 2013.
- Kumbur, H. "Erdemli Hakkında Genel Bilgi Sunumu", *Erdemli Akademisi Çalıştay Sonuç Raporu*, Erdemli: 2017. 6-25.
- Salman, Fikri. "Özvatan'da Eski Su Değirmenleri", *A.Ü. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 8, 2002: 75-88.
- Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017.
- Tay, Lokman. "Erdemli-Güzeloluk Köyü'ndeki Türk Eserleri", *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*, S. 3(3), 2011: 265-286.
- Tay, Lokman. "Mersin-Erdemli Çeşmeleri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2018: 675-701.
- Tay, Lokman. "Erdemli Şeykem Camisi". *I. Uluslararası Akdeniz Sempozyumu, 1-3 Kasım 2018*, Mersin: Mer-AK Mersin Akademi Yayınları, 4. Cilt, 2018: 125-142.
- Tunçel, Mehmet. "Erdemli'de Anonim Bir Türbe", *Ortaçağ'da Anadolu-Prof. Dr. Aynur Durukan'a Armağan*, Ankara: Reklam Reklam ve Tanıtım Ltd. Şti., 2002: 457-472.
- Yalman (Yalgın), Ali Rıza. *Cenupta Türkmen Oymakları I-II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Yiğit, Ahmet. "XIV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe Livasında Değirmenler", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Bahar, Sayı 18, 2007: 97- 155.
- <https://earth.google.com/web/search/erdemli+sorgun>

THE WATER MILLS AT THE VILLAGE SORGUN OF ERDEMLİ

Lokman TAY

ABSTRACT

This study focuses on the water mills located at the village Sorgun in Erdemli. Being situated 35 kilometers west from the city center of Mersin, Erdemli is surrounded with Mediterranean Sea in south and Taurus Mountains in north. The village Sorgun has been founded on one of the upper plains at Taurus Mountains. Any data related with the emergence of the village is not available. Any recording on the village cannot be detected in archival scannings, too. Only data about dating the village seems to be the mosque dated to 1848. This reveals that the village was founded before this point. There are many springs in the village, which has a favorable geography for agriculture. Thus, the local economy depends on orcharding and vegetable gardening. The existence of springs in large quantities has enabled the water mills to be built. In surveys, totally six water mills have been detected at the village Sorgun. One of these is located at the village Toros, which was a district of the village Sorgun till 1994, but since then has been a separate village. This edifice has been included into the study as it was within the boundaries of the village Sorgun at the date it was constructed. Three of six water mills to have been detected are totally collapsed. The other three buildings are desolate and about to be collapsed. The main objective by this study is to document the water mills the remnants and traces of which can be observed and to draw the attention of scientific circles to these edifices.

Keywords: Erdemli, the village Sorgun, the village Toros, Water mill